

УДК 340.113(038)

БЕСЕДНА Л.Л., старший науковий співробітник НДІП НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ МОВИ

Анотація. Досліджується співвідношення семантичних та функціональних особливостей природної та законодавчої мов.

Ключові слова: законодавча мова, природна мова, термінологія, терміносистема.

Аннотация. Исследуется соотношение семантических и функциональных особенностей естественного и законодательного языков.

Ключевые слова: законодательный язык, естественный язык, терминология, терминсистема.

Summary. The relation of semantic and functional characteristics of natural and legislative language is explored.

Keyword: legislative language, natural language, terminology, terminosystem.

Постановка проблеми. Основна мета наукових досліджень полягає в системно-функціональному описі структурно-семантичних властивостей законодавчої мови, визначеної нормативно-правовими актами України, відносно мови природної. Такий підхід обумовлено універсальною суттю комунікативної структури природної мови, що проектується на різні її прояви, як біологічні, так і в сферах соціальної комунікації: відображаючи і частково формуючи свідомість рядових носіїв мови, природна мова є органічною частиною правової комунікації, входить в структуру останньої як її компонент, правова комунікація не може повноцінно здійснюватися без мови природної.

В основі цього дослідження є аналіз результатів робіт науковців в області юрислінгвістики та термінознавства.

Мова законодавства потребує особливо пильної уваги дослідників і законодавців, тому що саме в законодавчій мові точність формулювання і вживання термінів відіграє найважливішу роль, бо від цього залежить ефективність дії правових норм.

Мова і стилістика, наряду з такими засобами як підвищення ефективності юридичних процедур, забезпечення зрозумілості і доступності права, графічні правила зіставлення документів, є одним з видів юридичної техніки, а саме – техніки вдосконалення форми права. Разом з іншим видом юридичної техніки – технікою вдосконалення змісту права, до якої належать засоби, що відповідають за вибір оптимальних способів правового регулювання, узгодження інтересів сторін правовідносин, ефективне вирішення юридичних конфліктів, відсутність в праві пропусків і колізій та таке інше, – вони забезпечують досконалість права за формою та змістом.

Юридична мова, і зокрема мова законодавча, не обмежується тільки функцією відображення правових норм, а й забезпечує соціальну та регулятивну направленість закону, виконуючи функції правової комунікації та впливу. Крім того, за допомогою мови реалізуються цілі і завдання законодавчої політики.

Метою статті є дослідження співвідношення семантичних та функціональних особливостей природної та юридичної мов.

Виклад основних положень. Питання співвідношення семантичних та функціональних особливостей мови природної та юридичної викликає у дослідників певний інтерес. Тут треба зауважити, що “чистих” лінгвістів здебільшого цікавлять роботи,

що припускають участь фахівців з культури мови в складанні юридичних текстів, тоді як тлумачення готових законодавчих текстів та їх окремих компонентів (зокрема, термінів) в сферу уваги вітчизняних лінгвістів (на відміну від зарубіжних) потрапляє дуже рідко. Професор Н.Д. Голєв [1] вважає, що це пов'язано з “інтуїтивним відчуттям того, що при тлумаченні власне юридичних текстів відбувається істотний відрив від звичних для лінгвістів презумпцій; такі дослідження значно глибше наближаються до специфічного шару юридичної мови (і, отже, до юрислінгвістики), оскільки слова і тексти в них неминуче тлумачаться саме через призму закону (і відповідно – юридичних понять), по відношенню до закону, його специфічного призначення і змісту, а не через загальнономовні значення (загальнолінгвістичний сенс тут виступає лише як початковий і в деякому розумінні поверхневий пункт юрисгерменевтичного аналізу)”.

Глибина перетворень природної мови в юридичних текстах, особливо – законодавчих, дає підстави розглядати її функціональний юридичний різновид як самостійну підсистему, що має автономний предмет дослідження, який підлягає вивченню окремою лінгвістичною дисципліною. Такими є юрислінгвістика та лінгвоюрисдика.

Відомий дослідник-лінгвіст С.С. Алексєєв [2, с. 265] пише, що юрислінгвістика тлумачить тексти закону через співвідношення їх з природною мовою, для лінгвоюрисдів таке співвідношення теж передбачається, але головним способом тлумачення для них є спеціально-юридичний.

Тієї ж думки притримується і Н.Д. Голєв [1], який в своїх дослідженнях розглядає загальні питання співвідношення правової законності і мовної закономірності, юридичної норми і норми мовної, мовної дискретної семантики і жорстко дефінірованої семантики юридичних термінів: об'єктом юрислінгвістики і лінгвоюрисдики є взаємини мови і закону; відношення мови до закону вивчає юрислінгвістика, а закону до мови – лінгвоюрисдика; юридичний аспект мови – предмет юрислінгвістики, мовні аспекти права – лінгвоюрисдики. Юрислінгвістика бачить у всіх змішаних мовно-правових явищах перш за все мовну сторону, її детермінацію власне мовними закономірностями і законами.

В роботі І.Л. Марогулової [3], де за відправну точку обговорення береться зміст понять “честь”, “гідність”, “образа” і таке інше, представлених в юридичних документах, висловлено той самий погляд: основною метою лінгвоюрисдики є аналіз мови, соціальної взаємодії людей на мовній основі “крізь призму закону, відштовхуючись від законів та існуючої правової практики, від всіх юридичних проявів в житті суспільства”; а мета юрислінгвістики полягає в розгляді “тих заломлень природної мови, її норм і закономірностей, які виникають при її наближенні до юридичного життя, і тих її перетворень, які виникають при її проходженні через юридичну призму”.

Мова юридична до певної міри є умовною по відношенню до мови природної, що, зрозуміло, є неминучим і необхідним. Й. Хейзінга [4], досліджуючи досвід визначення ігрового елементу культури, переконливо розкрив глибокий зв'язок гри і правосуддя, підкресливши тим самим деяку відірваність мови (правил) правосуддя від безпосередньої (“серйозної”) дійсності. Необхідність специфічного узагальнення відносин в реальному житті є причиною умовності юридичної мови. Визначення меж такої необхідності (певного ступеня умовності) – одна з найважливіших проблем юрислінгвістики.

І завдання лінгвістики, за думкою Н.Д. Голєва [1], полягає не в запереченні умовностей юридичної мови, а в подоланні тенденції до їх абсолютизації. Участь

лінгвістів у правотворчості сприяла б оптимальному перекладу природної мови на мову юридичну.

Однак більшість лінгвістів підходять до проблем дослідження мовно-правових реалій традиційно, з точки зору філології як такої, обмежуючись прикладними та частковими аспектами юрислінгвістики. Замість дослідження конкретних термінів, норм, текстів і т.п., вони лише теоретично розглядають юридичний матеріал в науково-лінгвістичних цілях. Оскільки в юриспруденції лінгвістичні аспекти відіграють значну роль, серед лінгвістів популярними є роботи прикладного характеру, серед яких – численні рекомендації і навчальні посібники з культури мови стосовно законодавчої техніки і техніки розуміння і тлумачення законів, побудови судових промов і оформлення різного роду юридичних документів.

Так Н.Н. Івакіна [5] в своєму посібнику “Професійна мова юриста” розглядає традиційні питання різних стилів юридичної мови (офіційно-ділового, наукового і публіцистичного), особливості функціонування мовних одиниць, як то точність слововживання (значення слова, багатозначність, стилістично забарвлена лексика, синоніми, антоніми і т.п.), точність вживання стійких словосполучень, морфологічних одиниць і т. ін. Лише невеличкий розділ посібника стосується специфіки функціонування мови і мовлення в юридичній сфері, що відокремлює їх від мови природної. Автор зазначає: “Доводячи волю законодавця до відома юридичних і фізичних осіб, право через мову цілеспрямовано впливає на свідомість людей, спонукає їх поводитися належним чином. І це головне. Значить, основна функція мови права – функція повинності (должествования)” [5, с. 2]. Але Н.Н. Івакіна не розвиває далі тезу стосовно трансформації модальності повинності як феномена природної мови у феномен правовий, лише підводить до традиційної думки про необхідність володіння юристом навиками культури мовлення.

У зв’язку з цим Н.Д. Голев [1] зазначає, що “глибокий вплив лінгвістики на юридичну сферу можливий лише при такому моделюванні юридичної мови і мовлення, яке виходить саме з їх специфіки як відправної точки теоретичних описів або практичних рекомендацій”. Саме такий підхід і повинен визначати юрислінгвістику. Воля законодавця, об’єктивно виражена в тексті закону, повинна бути пристосована до закономірностей і норм природної мови і навпаки. Елементи структури (логіки) природної мови, потрапляючи в юридичний текст, в систему його значимостей, так або інакше набувають юридичного змісту, і тим самим прирівнюються до власне юридичних елементів і, таким чином, потребують такого ж юрисгерменевтичного аналізу, як і юридичні терміни, вирази і т.п. Об’єктивно притаманний законам принцип повинності відображує існуючу в суспільстві систему цінностей не безпосередньо, а опосередковано через способи регулювання: дозволяння, обов’язки та заборони.

Відомий лінгвіст Ч.Дж. Філмор у своїй статті “Про організацію семантичної інформації у словнику” [6] зазначає, що “...юридична мова володіє власними семантичними закономірностями. ... Семантика спеціальних термінів юридичної мови заснована на умовних визначеннях. В деякому розумінні юридична мова демонструє нам “облікову семантику”, доведену до безрозсудності”. Автор говорить про специфіку “жорсткої” семантизації термінів в юриспруденції, що дає підставу ставити питання про глибину відмінностей семантики слова природної мови, яка принципово не володіє такою жорсткістю, і цього ж слова в юридичній мові. Наприклад, “...відмінності між *simpl assault* (просте застосування насильства) і *caggravated assault* (застосування насильства, що призвело до тяжких наслідків) залежить від того, чи піддалася жертва насильства госпіталізації і чи продовжувалася ця госпіталізація менше або більше 72

годин”. Такого роду специфіка викликає сумнів, чи є юридична мова “врешті-решт природною мовою”, в разі чого “теорія лінгвістичної семантики повинна містити принципи пояснення і такого роду систем”, або ж “юридична мова – це якась штучна мова, і лінгвістам немає чого витратити на неї свій час”. В ході обговорення Ч.Дж. Філлмор доходить висновку, що “...юридична мова представляє інтерес для лінгвістів як самостійна система”. Він зауважує, що “юридична мова в одних відносинах подібна до звичайної мови, а в інших – відрізняється від неї”, і пропонує лінгвістам досліджувати їх відмінності саме в цих відносинах.

Для розуміння семантичної і прагматичної специфіки юридичної мови винятково значущим є зауваження С.С. Алексеева [2, с. 288]: “Розповсюдження понять, що склалися стосовно аналізу художніх творів, на правознавство може ...викривити природу нормативних актів... Інтелектуальний момент в змісті права носить підлеглий характер по відношенню до вольової сторони, і тому, думається, тут потрібний специфічний підхід, що принципово відрізняється від підходу до літературних художніх творів”. Воля, повинність є наріжними презумпціями як законотворчості, так і тлумачення законів, і, як наслідок, – мовної діяльності і тексту в юридичній сфері.

Тому найбільший інтерес представляють такі роботи лінгвістів, в яких при глибокому розумінні особливостей устрою і функціонування природної мови специфіка юридичної мови розглядається як відправний принцип її опису.

Деякі дослідники розглядають законодавчу мову як різновид офіційно-ділового стилю, інші пропонують навіть стиль законодавства розглядати окремо як самостійну підсистему, функціональний юридичний різновид, не плутаючи його ні з юридичним, ні з офіційно-діловим стилями. І для цього є підстави.

Законодавча мова характеризується офіційністю та нормативністю, які служать оформленню відносин, що визнаються і охороняються державою; відрізняється точністю, логічністю, послідовністю, що відповідає стилістичним особливостям мови законів; має директивний характер, що знаходить вираз в словесних оборотах, утворюючи особливу семантичну категорію; їй властива особлива граматична будова і використання загальноживаних стилістично нейтральних слів, позбавлених експресивності і емоційного забарвлення при позначенні предмета.

Специфічність законодавчої мови полягає у використанні:

– стандартизованої та уніфікованої юридичної термінології як виявлення формалізації законодавчої мови;

– стійких фразеологічних словосполучень, сталих мовних конструкцій, чим досягається вимога точності, визначеності і економичності законодавчої мови;

– слів невизначено-особистого значення, як то “кожен”, “ніхто”, “всякий”, “ніякий”, “ніщо” та ін., що підкреслюють неперсоніфікований, безособовий характер мовних конструкцій;

– віддієслівних іменників та відіменникових прийменників, таких як “на підставі”, “у відношенні”, “в силу”, “з метою”, “за рахунок” та ін. (визначено в якості однієї з особливостей законодавчої мови професором Д.Е. Розенталем [7]);

– імперативних (наказових) мовних конструкцій примусово-розпорядчого характеру, що, як правило, виключає можливість вживання такої граматичної категорії як умовний спосіб, а також наявність питальних та окличних речень, діалогів, прямої мови, трьох крапок і т.п.;

– тенденції до вживання складних речень та номінативних речень з перерахуванням; прямого порядку слів у реченні як переважаючого принципу його конструювання;

– яскраво вираженої композиційності (структурованості) тексту закону, його розбиття на частини, розділи, глави, статті, пункти, абзаци; використання дужок, скорочень як уніфікований прояв формалізації законодавчої мови.

Існує низка дискусійних питань з приводу синонімії, полісемії та антонімії в термінологічних системах різної направленості. Поки недостатньо досліджені закономірності і механізми зв'язків таксономічної приналежності, мовної семантики, специфіка структури терміна і особливості його функціонування в текстах різної функціонально-стильової приналежності.

Так А.А. Мелькін [8] наголошує на необхідності досліджувати проблему юридичних понять і юридичних термінів у терміносистемі законодавства, як і в будь-якій іншій знаковій системі, в контексті вирішення проблеми змісту і форми права. Специфіка мови права визначається необхідністю точно передати взаємозв'язок юридичних понять і нюансів думки законодавця. Аналізуючи принципи формування юридичних понять в російській правовій системі, автор вважає, що юридичне поняття являє собою розумовий процес, заснований на об'єктивній реальності, який відображає змістовну (внутрішню) сторону права; юридичний же термін, позначаючи те або інше поняття, представляє собою результат цього процесу і відноситься вже до форми права. Таким чином, юридичний термін інформує інтерпретатора тексту нормативно-правового акта про закріплення в ньому певного поняття.

О.Ф. Лесохін [9] трактує внутрішню форму терміна як перехідну ланку від смислового змісту до зовнішньої форми. За автором, основна особливість термінів полягає у динамічності наукових понять, що саме ми й спостерігаємо у термінології нормативно-правових актів, особливо стосовно новітніх галузей науки та виробництва, наприклад, в інформаційній сфері, медицині, біології. Більш того, зміни в соціально-культурній сфері корелюють з науковим прогресом і багато в чому визначають тенденції розвитку галузевої термінології, яка відображає семантичну суть, цілі, завдання і перспективи розвитку конкретної галузі сучасної науки, і, опосередковано, впливають на законодавчу термінологію відповідної галузі.

С.К. Магомедов [10] у своїх дослідженнях підкреслює, що використовувана в правотворчості термінологія повинна підлягати уніфікації і вимагати однозначної відповідності, однакового сприйняття і однакового тлумачення спеціальних юридичних термінів при створенні і застосуванні нормативно-правових актів. Він наголошує на існуванні двох аспектів поняття уніфікації нормативно-правової термінології, вужчий з яких у смислового значенні “визначається як сукупність прийомів і засобів, направлених на досягнення смислової однозначності термінів у межах певної термінологічної системи, усунення її зайвої синонімії, логічних суперечностей при формулюванні норми права, одноманітного і раціонального застосування термінів, однакового функціонального призначення у всіх сферах нормотворчої діяльності”.

За Г.А. Абрамовою [11], термін розглядається не тільки як одиниця конкретної терміносистеми, результат когнітивного процесу, а й як компонент культури в сучасну епоху загальної освіти суспільства. Понятійна суть терміна може бути усвідомлена тільки в рамках теорії термінологічного поля, до якої він належить, і його специфіки. Але аналогічно проявляється і зв'язок будь-якого найменування з тією або іншою картиною миру. Для номінації лексичних угруповань автор пропонує використовувати термін “лексико-семантичне поле”, яке виступає як єдність парадигматичних, синтагматичних та дериваційних відносин одиниць, що його складають. У зв'язку з цим виникає задача контрастивного типологічного дослідження термінологічного і лексико-семантичних полів конкретної мовної сфери.

При зіставленні загальних лексичних одиниць в різних системах має місце діасемія, тобто семантичні розбіжності, оскільки йдеться про різні світоглядні системи і про закріплені за ними відповідні концептуальні парадигми. Конкретні сучасні терміносистеми характеризуються низкою специфічних рис, які можна виявити в плані їх семантичних зв'язків, продуктивних дериваційних процесів, функціонування в різних підсистемах сучасної мови.

Варіантність правових лексичних одиниць, що виражається в їх полісемії і синонімії, виявляється при зіставленні різних національних мов права. В аспекті культурного компонента значення терміна в національно-правових системах вплив культури і літературної мови на мову права досліджує В.А. Іконнікова [12]. Право автор розглядає з погляду “логосу” як систему понять, що позначаються і виражаються лінгво-правовими знаками, які володіють характеристиками симетрії або асиметрії планів змісту і виразу і в якості яких виступають юридичні терміни. Актуальність теми дослідження, за автором, обумовлена тим, що вивчення варіантності юридичних термінів і інших лексичних одиниць мови права, які позначають правові реалії національних правових систем, дозволяє підвищувати результативність міжнародної комунікації у сфері юриспруденції та ефективніше здійснювати переклад цих термінів.

Висновки.

Глибинна причина актуалізації проблем на стику мови і права – природна, зумовлена соціальними потребами необхідності перекладу у правове поле різноманітних взаємин між людьми, виражених за допомогою природної мови і пов'язаних з відносинами людини до мови. Глибокі якісні зміни природної мови, обумовлені юридичною сферою її застосування, обґрунтовують необхідність і можливість виділення юридичного різновиду мови як самостійної функціональної лінгвістичної підсистеми, що має автономний предмет дослідження.

Специфіка юридичної мови розглядається як відправний принцип її опису з урахуванням особливостей устрою і функціонування мови природної. Питання співвідношення юридичної норми і норми мовної, правової законності і мовної закономірності, мовної дискретної семантики і жорстко визначеної семантики юридичних термінів; юридичної умовності, що виникає при використанні мови в юридичних текстах; різноманітних конкретних проявів загальних закономірностей взаємодії мови і права потребують свого подальшого вирішення.

Використана література

1. Голев Н.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении // Юрислингвистика – 1 : Проблемы и перспективы ; под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1999. – С. 11 – 58.
2. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 1982. – 360 с.
3. Марогулова И.Л. Защита чести и достоинства личности. – М. : Правовое просвещение, 1998. – 128 с.
4. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня. – М. : Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 432 с.
5. Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста : учебное пособие. – М. : БЕК, 1997. – 348 с.
6. Филлмор Ч.Дж. Об организации семантической информации в словаре // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 14 : Проблемы и методы лексикографии. – М., 1983. – С. 52 – 58.
7. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка / Д.Э. Розенталь. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 384 с.

8. Мелькин А.А. Формирование юридических понятий в российской правовой системе : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – М., 2008. – 164 с.

9. Лесохин А.Ф. Единицы измерений, научно-технические термины и обозначения. – М. : Моск. лицей, 1994. – С. 166 – 189.

10. Магомедов С.К. Унификация терминологии нормативных правовых актов Российской Федерации : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – М., 2004. – 154 с. – Режим доступа : [//www.dissercat.com/content](http://www.dissercat.com/content)

11. Абрамова Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития : дис. на соискание науч. степени док. филолог. наук. – Краснодар, 2003. – 312 с. – Режим доступа : [//www.dissercat.com/content/meditsinskaya-leksika-osnovnyye-svoistva-i-tendentsii-razvitiya](http://www.dissercat.com/content/meditsinskaya-leksika-osnovnyye-svoistva-i-tendentsii-razvitiya)

12. Иконникова В.А. Особенности семантики английских юридических терминов в текстах международного контрактного права : дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук. – М., 2005. – 193 с. – Режим доступа : [//www.dissercat.com/content/osobenno-sti-semantiki-angliiskikh-yuridicheskikh-terminov-v-tekstakh-mezhdunarodnogo-kontraktnogo-prava](http://www.dissercat.com/content/osobenno-sti-semantiki-angliiskikh-yuridicheskikh-terminov-v-tekstakh-mezhdunarodnogo-kontraktnogo-prava)

~~~~~ * * * ~~~~~